

Karl XI bakom svenska starka staten

Karl XI är en av de få svenska kungar som fått pryda sentida sedlar. Genom sin hårdhänta skattepolitik och sina krafttag mot de starka i samhället blev han en förebild för nutida politiker. En nyutkommen biografi visar honom som en dyster och intellektuellt medelmåttig person.

TEXT: SVANTE FOLIN

När den 37-åriga Karl X Gustav plötsligen kreperade i februari 1660 stod det svenska stormarksväldet i zenit. Hundra års imperiastiska rådet i grannskapet hade just avslutats med införlivandet av Danmarks östra rikshalva. Om Karl Gustav fått som han ville skulle juten slutgiltigt ha utplånats som självständig stat men krigslyckan och potentarna på kontinenten ville annorlunda. Den voluminöse hasardörens begravning blev en orgie i barock megalomani. Kungabareret som svävade över den andlös begravningsprocessionen var så överlastat av guld och adelstenar att det krävde sju män att bära upp det. Likfredrik som i detalj skildrade den dödes hjäledader tog sex timmar (man blir kissnödig vid blotta tanken). Landsorgen var dock inte förlamande, en hovman noterade att "mången begynte sätta upp huvudet så snart läsen var hört". Första och praktiskt taget enda gången Karl X Gustav såg sin 4-åriga arvtogare var julfesterna 1659. Den omtyckte kungen var klen och starkt modesbunden. I Hedvig Eleonora som bara var 24 år då hon blev änka var och skulle alltså förbli den obeskrivligt kvinnliga Karls liv. I snöligt pietet omnämnde han henne smeksam som "Hennes Majestät Riksänkedrottningen, min högt ärade Fru Moder". Den flegmatiska Hedvig Eleonora var matglad, omtyckt och illterat. Hennes största passion var att terrorisera omgivningen med andlös kortpartier. Slottsbygget i Drottningholm har givit hennes namn en viss kulturnimbus.

PLANERNA FÖR DEN UNGE KUNGENS uppfostran var utspädd på grandios utbildningen skulle omfattas främst av tal och skriva svenska, tyska, latin, franska, finska och helst även italienska, spanska och engelska. Till detta kom en encyklopedisk orientering i en hel rad ämnen som sträckte sig från astronomi till fortifikation. Eftersom eleven var utrustad med ett läst fullt mediekort intellekt och dessutom led av grav ordblindhet blev skillnaden mellan pedagogisk vision och uppnått resultat nästan komisk.

Karl talade en ordknapp svenska och tyska – stas känd nästan inget. Han var inte heller förlitligt vid räkenskaper, föremålslistor och rullor samt de mer svaavelosande partierna av gamla testamentet. Karls intellektuella handikapp kompletterades av en förlamande blyghet som resulterade i till föbi gränsande social inkompetens. Den italienske diplomaten Magalotti som besökte Sverige 1674 beskriver Karl XI som "en människa vilken befinner sig i förlägenhet och är rädd för allting. Det verkar som om han inte vågar se någon i ansiktet och rör sig som om han gick på glas". Han tillägger dock: "När han sätter till häst är han som en annan människa. Då ser man ut som en konung. Fäktar bra och rider bra. För övrigt är han okunnig i allting." Få skulle ha gissat att denne försärgde, fumlige och färglöse yngling skulle krossa den svenska högadeln och förordna Sverige till en genombrytarskraterad militär diktatur.

KARL XI HAR ALLTID FÖRBLÄNKAT mannfädern ("år egen Sadding Hussein" i Lennoth) och som en "en karaktäristisk psykopa" A F Upton). Den senaste svenska biografen är Alf Åbergers från

Historia
Karl XI
Gösta Rystad
Historiska Media 2001

1958. Det är därför med viss förväntan man oppnar Gösta Bystads Karl XI (Historiska Media 2001). Tyvärr är det en mycket trist angrötning avfattad på den snustorra och doftlösa akademiska professorsprosorna som berett vägen för den förkättrade

Herman Lindqvist.

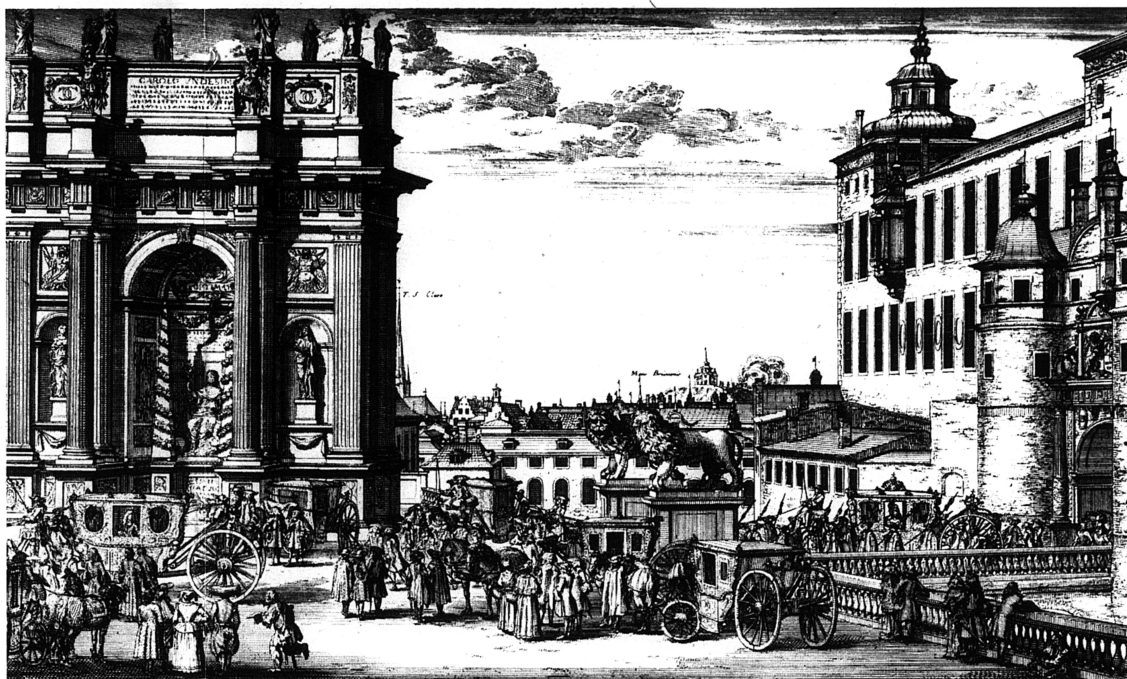
Gråkappan var förvisso ingen glitterpinne men få kungar har satt djupare avtryck i Sveriges historia. I utvecklingen av den starka staten är han den felande länken mellan Axel Oxenstierna och Per Albin Hansson. Under Karls omtyckthet som varar till 1672 styrdes väldet av en förmyndarregim som i stort sett var identisk med den klick besläktade magnater som bildat det gamla riksrådet. I spesten stod kungens ingifte farbro Magnus Gabriel de la Gardie. De la Gardie var en yppig personlighet som blomstrade i medeltiden men snabbt krokade i motvind. Han var svårt drabbad av slottsvyggar-manni, hade 224 domestiker i sin tjänst och kan sägas förkroppsliga begreppet "conspicuous consumption". Olyckligtvis skötte han rikets affärer med samma lättsinne som sina egna.

Det svenska stormarksväldet var redan vid denna tid i grund och botten en bluff. Den hundraåriga expansionsfasen hade ägt rum i ett temporärt makvakuum. Landet saknade alla förutsättningar för att posera som garant för den europeiska ordning som etablerats med westfaliska freden och kunde i längden inte försvara imperiets vidsträckt gränser när revanschlystna grannar piggnade till. Krigsmakten befann sig i svårartat förfall och "Midnattseleonen från Norden" var numera mest känt för att ätna om subsidier. De franska penningtraktamenterna blev allt viktigare för att hålla liv i de tyngande statsfinanserna. Förmyndarna hoppades inmerligt att Ludvig XIV inte skulle vara fört nog att begära något militär motprestation. När korten synades vid Fehrbellin 1675 var katastrofen ett faktum. Dansken vädrade morgonluft och invaderade sina förlorade provinser.

SKÅNSKA KRIGET skulle skulle förlära landet i fyra år började som en mardröm för den unge osäkr kungen som tidvis försökte i apati. Flottan krönte en serie osannolika fiaskon med att amiralsskeppet Kronan sprängde sig själv i luften vid Ölands södra udde. Soldaternas dog som flugor utan att ha sett strid. Karl hade turen att omges av några ytterst kompetenta medhjälpare – Johan Gyllenstierna, Ruter von Ascheberg och Nils Bielke. Dessa vapenbröder skulle allt framgent tillhöra det fåtal som kungen tillträdde.

Slaget vid Lund 1676 blev det blodigaste på svensk botten med en mortalitet på nästan 50 procent. Karl vars strategiska tänkande kunde sammanfattas i ett ord – anfall – försvann till allmän bestörtning från slagfältet i flera timmar på vild jakt efter en avdelning flygande danskar. Den svenska segern avgjorde på intet sätt kriget men medförde en välbehövlig förstärkning av krigsmoralen. Freden bestånds på Flanderns slagfält och dikterades av Ludvig XIV som inte ens bydde sig om att informera den svenske kungen. Den galiska arrogansen kulminerade i en segermedalj

"Få kungar har satt djupare avtryck i Sveriges historia"

Det svenska stormarksväldet var i grund och botten en bluff där det franska ekonomiska stödet blev allt viktigare för att hålla liv i de tyngande statsfinanserna.

där Kung Sol överlämnar ett fredsdokument till en ödmjuk bugade Karl XI som aldrig glömde skynden och hatade allt franskt till dödsdag. Kriget hade fört Sverige till avgrundens rand. De traumatiska händelserna hade ställt Karl i hans avsikter att kraftigt förstärka statskassen, rusta upp krigsmakten och till varje pris undvika krig. Först var det dags att gifva sig för att säkra tronföljden. Den danska prinsessan Ulrika Eleonora hade troget vänt på sin tillkommande medlemnaden fadern hade försökt ta käll på svårsmånen i spe.

KARL SOM FASADE för societetsjippon hade för att undslippa den franska ambassadören förlagt bröllopet till Skottors gård utanför Halmland. De unga tu som aldrig träffat varandra bekantade sig en kvart före den enkla ceremonin. Ingen från brudens sida var närvarande. Bröllopsmiddagen var en luguber historia – i ett rum dimerade bruden och änkedrottningen, i ett annat brudgummen och två officerare och i ett tredje de övriga gästerna. Brudparet intog sänghalmens klockan två och klockan fyra störtade Karl upp för att ägna sig åt sin verkliga varm – att inspektera truppen. Denna föga passionerade ägdes gav drottningen en försmak av kommande fröjder.

Den timida Ulrika Eleonora föres en tyngande tillvaro i den formidabla svårmoders skugga. Till skilnad från den övriga kungafamiljen var hon laskunnig och varmhiertad. Hon var svårt begiven på religion och välgörenhet. Hennes funktion var

klart definierad och hon knäckte sin hälsa genom att föda sju barn på sex år varav fyra dog i spid ålder. När hon 36 år gammal låg på sitt yttersta började den bäste maken visa vissa tecken på ömhet. Efter hennes död 1693 var han oröstlig.

KARL XI:s REGERINGSGÄRRNING kan sammanfattas med stolparna på den fuskplugg som samvetsgranna elever förfodde till historisk beskrivningen – reduktion, förmyndarärfäst, indelningsverk och envælde. Under de eviga krigen hade en liten högdaglig kamarilla lyckats lägga beslag på två tredjedelar av Sveriges odlingsbara jord. Jordrättarna var nämligen impopulära inte bara bland de ofrälse som representerade 99,9 procent av befolkningen utan även och i synnerhet hos den relativt jordlösa och löneberoende lågadeln som utgjorde 90 procent av frälset.

Karl som var duktig på att hälsa genom söndering skapade lätt en bred uppeblätning bakom beslutet att konfiskera hälften av magnaternas godsnehav. De drabbade pep som stucka grisar och före detta riksmarsken Stenbock klackade över att utnämningmännen ville ta bort guldknäpparna ur hans rock. Alla vänt gick det för de 59 rådherrarna (eller deras efterlevande) som samtidigt blev föremål för förmyndarärfästens inkvisitoriska uppmärksamhet. Begångna synder skulle nu guldåsa i många miljoner klingande mynt.

Vid sin död hade Karl reducerat statsskulden från 44 miljoner daler silvemynt till 1 och dessutom lagt undan en kassareserv på 2 miljoner.

Kronan hade nu möjligheter att genomföra indelningsverket. Det rörde sig inte om något originellt nytänkande utan om en konsekvent tillämpning av ett gammalt förvaltningsystem som var anpassat till ett fattigt och efterlevnad lands magra resurser. Systemet innebar helt enkelt att bestämda inkomster vanligen i natura förbehölls bestämnda utgifter, på så vis fastlöstes alla kredittposter vid motsvarande debetposter i statens budget. Ell Heckscher var inte imponerad utan betraktade reformen som en regress till medeltida bytshandel. Det militära indelningsverket med soldattopp och rätklövna knekter blev en del i den nationella mytologin och bestod i alltmör anarkonistisk form till 1901.

KARL XI HADE INGEN TANKE på att regera med "råds rådde" eller att acceptera några som helst inskränkningar i sin totala makttövning. Riksrådet degraderades till kungligt dito och rådherrarna tillhölls skarpt att knipa käft om kungen inte uttryckligen bad om deras åsikter. Ständerna blev snabbt på det klara med att deras synpunkter på ny lagstiftning var både opåkallade och irrelevanta. Det karoliniska enväldet infördes motståndslöst och kulminerade i riksdagens suveränitetsförklaring 1693. Där fastslås att Karl och hans livsvaringar är "en enväldig allom lydande och rådande suverän konung, den ingen på jorden är för dess aktioner ansvarig utan har makt och våld efter sitt behag och som en kristelig konung styra och regera sitt rike". En ny kyrkolag såg till att prästerna

blev lydiga propagandister för den totalitära kungamakten. Rent statistiska nivåer uppnåddes när gamla rådsprotokoll ljudades på jakt efter "örmligheter och förtämliga galne meningar ... svåre antogheter samt orgrundade och oförvarliga expressioner." Dessa infamier skulle ofördröjligen utredas ur historiens hävder. Atmosfären kring den enväldige var masochistiskt krypande och orientalistiskt servil, en mentalitet som skulle få förödande konsekvenser under sonens regemente.

KARL VAR EN PLIKTBESATT arbetsnarkoman med lidelsefull intresse för detaljer. Rikets förste byråkrat levde ett asketiskt liv under snällens knappa stjärna. Dagboken handlar nästan uteslutande om perforerade vällredd. Han åskade hästar och beställde 10 hästpostträtt i full skala av hovmålaren Ehrenstrahl. Bäst trivdes han i sin frugala sommarsluga i Kungövr. Hans skämtlytne tog sig främst uttryck i knuffar och stråande tillnålen.

En gång slog han sig riktigt lös. Det var den 26 februari 1693 då man firade hundraårsminnet av kyrkomötet i Uppsala. Kungen insisterade på att alla måste dricka sig stupfulla. Han dirigerade själv musiken stående på ett bord och snart virvlande berusade teologer och prälater tur som derischer. Efter backalen sås Karl att han aldrig haft så roligt i hela sitt liv.

Magkraftiga ändade hans liv vid 41 års ålder. Medan han ännu stod lik brann stättet Tre Kronor ned till grunden. Det betraktades allmänt som ett dåligt omen. //